

Наталія Синкевич, провідний концертмейстер

кафедри методики музичного виховання і диригування
Дрогобицького державного педагогічного університету
ім. І. Я. Франка

ДИРИГЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ЛИСЕНКА

Стаття розкриває недостатньо висвітлену ланку виконавської діяльності універсальної постаті української музичної культури – Миколи Лисенка – диригентську.

Постановка проблеми. Микола Віталійович Лисенко – тип митця з величезною працездатністю, енциклопедичними знаннями, багатством інтересів у різних ділянках мистецтва. Композитор, піаніст, педагог, громадський діяч, засновник низки хорових колективів – ці об'ємні поняття окреслюють потужність його творчих і організаторських можливостей. Скільки б не торкалися музикознавці теми М.Лисенка – вона завжди є невичерпною й актуальною, особливо у такій важливій сфері культурно-мистецького буття українців, як хорова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Диригентська діяльність М.Лисенка – важлива сторінка творчої біографії митця. Натомість саме цей аспект рівносторонньої виконавської практики М.Лисенка не був предметом спеціальної розвідки. Окремі сторінки праці митця на диригентському полі розглядалися в монографії М.Гордійчука та Л.Архімович “М.В.Лисенко. Життя і творчість”, виданої ще 1952 р. Розрізнено вона представлена у статтях Д.Ревуцького “Хорова діяльність М.В.Лисенка” і “М.В.Лисенко – хоровий диригент”, вміщених у ґрунтовній праці названого автора “Микола Лисенко. Повернення першоджерел”, виданій 2003 р., а також у статтях, що ввійшли до збірника під редакцією М.Загайкевич “Микола Лисенко – борець за народність і реалізм у мистецтві” (Київ, 1965) та матеріалах, представлених у книзі “М.В.Лисенко у спогадах сучасників” (1968). Деякі аспекти диригентської праці митця знайшли відображення у статтях, вміщених у наукових збірниках, наукових записках Національної музичної академії ім. П.Чайковського, Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаніка, Тернопільського педагогічного університету ім. В.Гнапака та ін.

Метою статті є простеження етапів формування Лисенка-диригента, визначення його ролі у становленні хорового життя Києва 1860 – 1890 рр.

Виклад основного матеріалу. М.В.Лисенко... Ця різносторонньо обдарована людина

об'єднувала в собі таланти композитора, фольклориста, виконавця-піаніста, дослідника, диригента, педагога.

Здавалося б чому саме диригування і хорова справа захоплювали М.Лисенка? Перші незабутні враження від гуртової народної пісні майбутній композитор виніс ще з дитинства. В роки навчання у старших класах Харківської гімназії № 2 М.Лисенко захопився співом селянського хору під батуту Ю.Голіцина – почесного куратора гімназії, який в середині 50-х років XIX ст. гастролював з колективом у Росії, Німеччині, Англії, Франції та ін. країнах. Неабиякий вплив на молодого Лисенка мали також виступи мандрівної капели Д.Агрєнєва-Слов'янського, яку мав нагоду слухати у Празі 1869 р.

З іншого боку, любов до народної пісні, її записи і опрацювання давали стимул до творчої праці з хоровими колективами. Безперечно, Микола Віталійович розумів могутнє виховне значення хорової пісні для українців, зокрема для студентської молоді. Як відзначає Д.Ревуцький, “...До початку 60-х років, коли приступив до своєї музичної праці М.Лисенко, хорова справа в Києві не притягала уваги публіки на концертах, і хори взагалі грали допоміжну роль релігійну, учбову й театральну” [9, 82].

Природно, що диригентська практика М.Лисенка починається майже паралельно з його посиленням збиранням фольклору: з перших років навчання в Київському університеті він керує аматорським хоровим колективом студентів, який виконує українські народні пісні, здебільшого в його опрацюванні. За спогадами письменниці О.Пчілки, особливо сильне враження на слухачів справляла пісня “Ой пуцу я кониченька в саду”.

В університеті особливо урочисто відзначалися Шевченківські роковини. Так, 26 лютого 1864 р. відбувся концерт, у програмі якого хор під орудою М.Лисенка виконав два музичних диверсменти з українських пісень – “Чумацький табір” (хорові: “Ой високо сонечко зходить”, “Ой у лузі та і при березі”, “Ой у полі криниченька”, “Ой не гаразд,

запорожці”, “Гей, гук, мати, гук”) та “Вулиця” (хорові “Король (танок)”, “Ой чи цвіт, чи не цвіт”, “Коли б мені, Господи”, “Ой пора вже, пора”).

На початку 70-х років Лисенко поширює практику виконання концертних програм, які включають не тільки українські народні, а й пісні інших слов'янських народів. Так, упродовж 1870 – 1872 років хор виконав такі українські народні пісні в опрацюванні М.Лисенка: “Дума про козака Софрона”, “Ой вийду я на гіронуку”, “Із-за гори, з-за лиману”, “Не топила, не варила”, “Ой на горі жито”, “На горі, горі їдуть мазури”, а також моравські, чеські, сербські, російські, болгарські, хорватські народні пісні в обробці керівника колективу.

Л.Кобилянський згадував, що в кінці 1872 чи на початку 1873 року було організовано чоловічий хор у складі 50 осіб, до якого входили студенти, вчителі, лікарі, урядовці. У репертуарі колективу переважали хорові розкладки М.Лисенка, зокрема попури з українських народних пісень і попури з польських народних пісень – “Quodlibet”.

Коли 1874 року композитор переїхав до Петербурга, то й тут не полишив улюбленої справи: організував хор зі студентів вищих навчальних закладів для того, щоби “... дати з цим хором кілька “етнографічних” концертів пісень різних слов'янських народів” [10, 136]. У репертуарі хору були російські, польські, сербські, моравські, чеські пісні, гідне місце займала й українська народна пісня, зокрема виконувалися “Ой пушу я кониченька в саду”, “Не топила, не варила”, “Гей, не дивуйте, добрії люди”, “На бережку у ставка” та ін.

Після повернення М.Лисенка з Петербурга до Києва його диригентсько-хорова діяльність зводиться лише до підготовки Шевченківських вечорів (вступив у дію сумнозвісний Валуєвський декрет 1876 р. – Н.С.). Відтак усередині 80-х років навколо композитора знову гуртується хоровий колектив, до складу якого ввійшли студенти різних навчальних закладів міста. Хор налічував 40 осіб, репетиції проводилися “... від 10 листопада до Різдва свят 1885 р., ... від 8 січня до Великодня” [12, 427]. У репертуарі хору були такі твори: “На бережку у ставка”, “Гарбуз, мамцю, качається”, “Ой на горі василечки с ходять”, “Ой гиля, гиля”, “Стелися, барвінку”, “Верховина”, “Коломийки”, “Розвивайся ти, дубочку”, “Та нема гірш нікому”, “Гуляв чумак на риночку”, “Туман ярм”, “Ой матінко, голубонько” та ін.

На початку 90-х років у Лисенка виникає думка організувати платний мішаний хор, з яким можна було б влаштовувати концертні подорожі. Д.Ревуцький відзначає: “...Коли київські хори

Лисенкові склалися завжди з дуже малограмотних співаків, то хори, організовані для подорожей, можна було вважати майже за професійні щодо виучки і загальної кваліфікації співців” [9, 87]. Справді, вже перші гастрольні виступи свідчили про достатній виконавський рівень хору. Колектив у складі 24 співаків гастролював у Чернігові, Ніжині, Одесі, Полтаві, Бердичеві, Житомирі, Умані, Білій Церкві, Козятині, Черкасах, Прилуках, Лубнах, Миргороді, Катеринославі, Корсуні, всюди його “... приймали дуже приязно, овації великі чинили”, – згадував М.Лисенко [6, 221]. “Репертуарний список містить понад 100 назв народних пісень”, головне місце у ньому відводилося українській народній пісні [2, 111]. До найбільш популярних належали: “Ой наступила та чорна хмара”, “Про Бондарівну”, “Ой зійду я на могилу”, “Ой пушу я кониченька”, “Ой жаль мені буде”, “Ой гиля, гиля”, “Ой у полі озерецько”, “Гей, не дивуйте”, “Посію я конопельки” та ін. Гастрольні концерти по містах України були важливою подією у культурно-мистецькому житті народу.

Варто зауважити, що М.В.Лисенко працював з хорами у складних умовах: часто відсутність матеріальної бази гальмувала або й зривала творчі задуми видатного діяча української музики, в особі якого гармонійно поєднувалися диригентські, педагогічні й організаційні здібності, а також вміння вести адміністративну роботу.

Отже, в кінці XIX ст. діяльність М.Лисенка як організатора і керівника хорових колективів створила міцний фундамент для виникнення в Україні цілої низки аматорських хорових гуртків (показово, що в репертуарі цих колективів переважали обробки українських народних пісень!).

“Запалені... творчим вогнем Лисенка, його самовідданістю хоровій справі, М.Леонтович, К.Стеценко, Я.Яциневич, Г.Давидовський, П.Демуцький (всі вони були учасниками хорів Лисенка і допомагали Миколі Віталійовичу опрацьовувати репертуар – Н.С.) та інші почали створювати народні хори” [1, 176].

“Відмічаючи неабиякий талант Лисенка як диригента, сучасники підкреслювали його велике вміння працювати з колективами, де співаки без спеціальної підготовки становили основну масу. Лисенко вмів розкривав перед хористами глибину змісту української народної пісні, домагався високохудожнього виконання” [2, 117].

Для того, щоб окреслити риси творчого обличчя, особливості методики роботи з хором М.Лисенка-диригента доцільно скористатися

спогадами учасників колективів під його орудою, які є неочінуваним скарбом у спробі розкрити грані саме цієї ділянки обдаровання митця.

“...В Лисенка була вироблена якась особлива техніка праці з голосистими, але зовсім не кваліфікованими співаками. Трудно повірити, але в дуже короткий час він умів їх довести до високого ступеня досконалості. Він мав надзвичайний хист розтлумачити річ, призначену для виконання, захопити виконавців нею, розкрити її художній ... зміст. Він умів ухопити художній образ, зробити його реальним і, що найважливіше, умів одному йому присутніми тонкими засобами заставити і хор подати цей образ слухачеві. Які чудові і поетичні картини природи умів він малювати, бажаючи викликати у співців потрібний йому настрій. Він весь горів палкою любов'ю до творчості народу, до тієї могутньої краси, що в різноманітних образах виступала там.

Особливу ж силу володіти людським гуртом виявляв майстер тоді, коли сидів за роялем перед своїм хором. ...Променисті його очі сяяли вогнем, і вся сила його темпераменту виливалася з них, з усієї міміки його обличчя, з усієї його поведінки і з глибоких співучих звуків рояля” [10, 142].

“... двома-трьома словами він умів яскраво виявити суть чи то фрази, чи всього твору. Варто було бачити, як після якої-небудь його уваги оживала музична картина, яких не можна було б добитися довгими годинами роботи”, – ділився О. Кошиць [4, 487 – 488].

“Коли окремі партії були вивчені, починалися репетиції зведеного хору. Для цього наймали просторе приміщення. Диригував Микола Віталійович. На заняттях панував абсолютний порядок. Вся наша увага була зосереджена на обличчі і руках диригента. Ми працювали натхненно, окрилено”, – згадувала учасниця хору М. Ростовська-Ковалевська [11, 565].

“Головна мета у Лисенка і в мене була – створити такий хор, котрий би не тільки співав під диригентську паличку, а творив, би, співаючи, причому ми всіх заходів вживали, аби підібрати такий репертуар пісень народних, який захоплював би співаків...”, – згадував П. Гулак-Артемівський [3, 500 – 501].

“...При виконанні яких би то не було творів – чи народних, чи власних Лисенка – досягалася тільки художня сторона, за ефектами Лисенко ніколи не ганявся” [3, 509].

“Як хормейстер Микола Віталійович був дуже вимогливий, велику увагу він звертав на чіпкість виконання, дикцію, дотримання всіх позначень. Особливого значення надавав Лисенко емоціональній стороні виконання. ...При виконанні

таких складних творів, як “Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі” або “Кругом неправда і неволя” (“Іван Гус”) хористи ставали навколо рояля, а Лисенко сам акомпанував і водночас подавав нам знаки очима”, – підкреслював М. Павловський [7, 513, 515].

Учасники хору захоплювалися М. В. Лисенком: коли він “...стає на естраду, і вже ми – тільки апарат, котрий, окрім Лисенка, нічого не бачить і, окрім звуків хору, нічого не чує” [8, 524].

Учасник хору М. Лисенка в 90-х роках Є. Кротевич згадував: “Я ніби й тепер ще чую той лагідний, веселий, дзвінкий голос композитора-диригента, коли хор “давав звучок”, пристойний і цілком злагоджений, то навпаки – збуджений, підвищений і трохи навіть деренчливий, коли хор не давав потрібного Миколі Віталійовичу тонкого і, головне, проникливого, як він казав нам, звучання” [5, 552].

Висновки. Отже, видатний композитор і піаніст, фольклорист і педагог М. В. Лисенко прислужився українській культурі піднесенням хорової справи, популяризацією української народної пісні на достатньому виконавському рівні. Його диригентська діяльність була взірцем для плеяди видатних діячів української музичної культури, адже саме на практиці роботи з хором М. В. Лисенка виросли К. Стеценко, М. Леонтович, П. Демуцький, О. Кошиць, Я. Яциневич, Г. Хоткевич та ін., які так само як їхній вчитель множили славу української пісні не тільки на Батьківщині, а й далеко за її межами.

Джерелами подальших розвідок даної теми є архівні матеріали Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського та тогочасна періодика.

1. Булат Т. М. В. Лисенко і сучасність // Микола Лисенко – борець за народність і реалізм у мистецтві / Ред. М. Загайкевич. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 173 – 184.

2. Василенко З. Пропагандист народної пісні // Микола Лисенко – борець за народність і реалізм у мистецтві / Ред. М. Загайкевич. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 98 – 117.

3. Гулак-Артемівський П. У хорі М. В. Лисенка // М. В. Лисенко у спогадах сучасників / Упоряд. О. Лисенко. – К.: Муз. Україна, 1968. – С. 498 – 510.

4. Кошиць О. Спогади про Миколу Віталійовича Лисенка // М. В. Лисенко у спогадах сучасників / Упоряд. О. Лисенко. – К.: Муз. Україна, 1968. – С. 467 – 497.

5. Кротевич Є. Микола Віталійович Лисенко // М. В. Лисенко у спогадах сучасників / Упоряд. О. Лисенко. – К.: Муз. Україна, 1968. – С. 551 –

МИКОЛА ЛИСЕНКО У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ

559.

6. Лисенко М. Листи. – К.: Мистецтво, 1964.

7. Павловський М. Хорові подорожі Лисенка // М.В.Лисенко у спогадах сучасників / Упоряд. О.Лисенко. – К.: Муз.Україна, 1968. – С. 511 – 520.

8. Пожарський П. З хором Лисенка // М.В.Лисенко у спогадах сучасників / Упоряд. О.Лисенко. – К.: Муз.Україна, 1968. – С. 522 – 527.

9. Ревуцький Д. Хорова діяльність М.В.Лисенка // Микола Лисенко. Повернення першоджерел. –

К.: Муз.Україна, 2003. – С. 82 – 99.

10. Ревуцький Д. М.В.Лисенко – хоровий диригент // Микола Лисенко. Повернення першоджерел. – К.: Муз.Україна, 2003. – С. 135 – 142.

11. Ростовська-Ковалевська М. Мій перший учитель // М.В.Лисенко у спогадах сучасників / Упоряд. О.Лисенко. – К.: Муз.Україна, 1968. – С. 563 – 567.

12. Стерня Ф. Заснування хору М.В.Лисенка у 1885 р. // М.В.Лисенко у спогадах сучасників / Упоряд. О.Лисенко. – К.: Муз.Україна, 1968. – С. 421 – 429.

Любомира Ластовецька, доцент

кафедри методики музичного виховання і диригування
Дрогобицького державного педагогічного університету
ім. І. Я. Франка

МИКОЛА ЛИСЕНКО У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ

У даній статті подаються та аналізуються спогади про класика української музики, видатного корифея та гордість нашого народу Миколу Віталійовича Лисенка. Зі слів його сучасників, відомих літераторів, художників, акторів, музикантів того часу ми отримуємо можливість простежити, яким чином особливості характеру та вдачі композитора впливали на його творчість, стимулювали її, та пересвідчуємось у високій оцінці його різносторонньої діяльності ще за життя з боку оточення.

Актуальність проблеми. У зв'язку з тим, що в останні роки у руслі музикознавчих досліджень пріоритетними виявляються проблеми, пов'язані з іншими суміжними науками, наприклад, психологією, соціологією, філософією та іншими, виникає необхідність створення психологічного портрету мистця, враховуючи усі соціальні умови його існування, спираючись при цьому на оцінку його життя та творчості як музикознавцями, так і безпосередніми "співучасниками" подій, тобто сучасниками мистця.

Аналіз основних публікацій. З наявних публікацій та досліджень, які з'явилися нещодавно та стосуються поставленої в статті проблематики, хочемо виділити перевидання збірки "Лисенко у спогадах сучасників" у 2003 році, яка вперше побачила світ у 1968 році і була впорядкована сином композитора Остапом Лисенком. Це двотомне перевидання, здійснене під редакцією А.П. Лашенка, опинилось у центрі уваги даної статті.

Мета статті. Метою даного дослідження є спроба виявити, яким чином ті чи інші особистісні

рисни характеру М.Лисенка, особливості його вдачі впливали на творчість мистця, спираючись на спогади його сучасників, на епістолярну спадщину різних мистців того часу.

Виклад основного матеріалу. Непересічне значення Миколи Віталійовича Лисенка для української музичної культури – факт незаперечний і зазначений у багатьох музикознавчих джерелах. Як відомо, за різнобічною діяльністю кожного композитора стоїть насамперед, жива людина, з притаманними їй почуттями, особистою вдачею, власним світоглядом та духовними цінностями. Щоб показати всю багатогранність особистості М.Лисенка, ми вирішили звернутись до спогадів його сучасників, які жили поряд з ним та мали можливість з ним безпосередньо спілкуватись.

У центрі уваги даного дослідження стала збірка "Лисенко у спогадах сучасників", впорядкована сином композитора Остапом Лисенком і видана у 1968 році (перевидання 2003 р.), в якій поміщено спогади багатьох тогочасних літераторів, художників, акторів, музикантів, видавців та інших сучасників Миколи Віталійовича